

Národnostní menšiny na Balkáně z pohledu mezinárodního práva

Vladimir Ortakovski: *Minorities in the Balkans. Малцинствата на Балканот. 1st ed. „2-ri Avgust“ – Štip: Skopje, 1998, 488 stran, ISBN 9989-99-03-04.*

Dvojazyčné anglicko-makedonské vydání knihy *Minorities in the Balkans* předního makedonského odborníka na problematiku menšin Vladimira Ortakovského (1950) může dobře posloužit každému, kdo se chce rámcově seznámit jak s postavením národnostních menšin v balkánských státech, tak s jeho postupnou evolucí od 19. století až do doby po druhé světové válce. Pro lepší uvedení čtenáře do problematiky je kapitola o balkánských menšinách v meziválečném období doplněna kapitolou o mezinárodní ochraně menšin v rámci Společnosti národů a kapitola o jejich postavení po druhé světové válce krátkým pojednáním o regulaci práv menšin v rámci systému OSN.

V případě recenzované knihy nejde o původní odbornou práci, ale spíše o kompilaci, při níž autor vycházel ze svých dřívějších výzkumů věnovaných postavení národnostních menšin v mezinárodním kontextu.¹ Je však dost obsažná, a proto může sloužit jako vhodná příručka komukoli, kdo se věnuje mezinárodním vztahům v oblasti Balkánu, v prvé řadě studentům. Má téměř encyklopedický charakter, je přehledně a podrobně členěna. Je proto dobrým doplněním jiných prací, dotýkajících se problematiky národnostních menšin na Balkáně, např. výtečné Šatavovy encyklopedie *Národnostní menšiny v Evropě*.²

Zkratkovitost textu recenzované publikace je částečně vyrovnávána bohatým poznámkovým aparátem, u něhož je však, bohužel, patrná nevyváženost. Nejenže je téměř výlučně omezen na prameny v angličtině a v makedonštině (s malým počtem prací v srbochorvatštině), ale prakticky také schází zastoupení balkánských autorů, tedy autorů řeckých, bulharských, rumunských aj. Je však nutné přiznat, že u formy, kterou si autor zvolil, charakterizované malým zastoupením analytických pasáží, tento nedostatek podstatně neubírá dílu na věrohodnosti.

Jednoznačným kladem je to, že se kniha neomezuje pouze na státy bývalé Jugoslávie, jak to obvykle bývá v případě většiny publikací na toto téma z posledních let. Kniha informuje v prvé řadě o menšinách v Bulharsku, v Řecku, v Albánii, v Rumunsku a v části bývalé Jugoslávie. Největší pozornost je přitom pochopitelně věnována Makedonii. Podle potřeby je rozšířena i na Turecko, naopak minimální pozornost je věnována severní části bývalé Jugoslávie, tedy Bosně a Hercegovině, Chorvatsku, popřípadě Slovinsku.

Ačkoli je práce napsána stručně až zkratkovitě, je velmi přínosná úhlem nabízeného pohledu. Její autor není historikem, nýbrž odborníkem na mezinárodní právo, a proto se soustřeďuje na právní aspekty postavení menšin a na problém jejich mezinárodní ochrany. Kromě očividné snahy podat co největší množství konkrétních údajů a teprve ve druhé řadě analyzovat publikace přináší např. i krátkou komparativní analýzu mezinárodní ochrany menšin v celosvětovém měřítku i na Balkáně v rámci Společnosti národů a OSN.

Autor sám v úvodu klade otázky, které by kniha měla „otevřít“:

- 1) Co jsou to mezinárodní standardy menšinových práv a jaké v této oblasti existují mezinárodní závazky?
- 2) Co se rozumělo ochranou menšin v meziválečném období a co v systému OSN?
- 3) Jaká byla a jsou práva menšin v jednotlivých balkánských státech, jaká represivní opatření byla proti nim uplatňována a jak byly přestěhovávány či asimilovány?
- 4) Jaké je postavení menšin v balkánských státech ve vzájemném srovnání a jak vypadá typologie tamních státních menšinových politik?

5) Jaké bylo a je postavení makedonské národnostní menšiny v okolních státech a jaké postavení a práva mají národnostní menšiny v Makedonii?

Pokud bylo autorovým záměrem „otevřít“ v knize tyto otázky, zajisté uspěl. Na první z položených otázek Ortakovski odpovídá dost obšírně. V úvodu popisuje konkrétní příklady a uvádí přehled definic menšin podle předních odborníků a mezinárodních dokumentů, jakož i používané terminologie. Poté vysvětluje, jak postupně vznikala ochrana menšin a jak se tento pojem vyvíjel až do 19. století. Nato přechází na Balkán a popisuje postavení národnostních menšin ve dvou mnohonárodních impériích, která Balkán ovládala – v habsburském soustátí a v osmanské říši. Navazuje krátkými studiemi o tom, jak se rodila ochrana menšin v nově vznikajících národních státech na Balkáně – v Řecku, v Srbsku a Černé Hoře, v Rumunsku a v Bulharsku.

Při popisu následujícího období, začínajícího zásadní změnou mapy Balkánu na berlínském kongresu v roce 1878, se autor soustřeďuje na několik podstatných tematických okruhů, které pro postavení zdejších menšin do první světové války vidí jako určující. Jsou to politika velmocí a dělení zájmových sfér, velkonárodní nacionalismus v balkánských státech, makedonská otázka, mladoturecké hnutí a nové dělení Balkánu za balkánských válek. Zaměření na výběr témat podstatných pro „podání“ základního problému je charakteristické pro celou práci i nadále. Autor přitom nekatalogizuje, ale spíše popisuje *ad hoc* to, co je pro daný stát, menšinu apod. důležité. Proto také popisuje situaci v řadě případů společně pro dva nebo více států, např. pokud jde o otázku dvoustranné smlouvy.

Jakmile dospěl k období první světové války, autor opustil specificky balkánská témata a charakterizuje mezinárodní ochranu národnostních menšin ve Společnosti národů. Další dvě obecné kapitoly zařadil po statích o meziválečném období. Jedna z nich přibližuje změny postavení a pohledu na menšiny v Evropě v důsledku druhé světové války a druhá popisuje menšinová práva v systému OSN (a OBSE a Rady Evropy). Autor přibližuje a vykládá konkrétní dokumenty, v nichž je prvek mezinárodní ochrany menšin obsažen, od samotné Charty OSN až po Deklaraci práv osob příslušejících k národnostním, etnickým, náboženským a jazykovým menšinám. Tím Ortakovski plní záměr obsažený ve výše uvedeném bodu 2).

Bod 3), tedy postavení menšin v jednotlivých balkánských státech, autor sleduje průběžně. Po kapitole shrnující období od první světové války se mu věnuje v kapitolách o meziválečném období. Odděleně shrnuje postavení menšin ve státech dohody, tedy v Království SHS (v Jugoslávii), v Rumunsku a v Řecku, které byly od počátku zahrnuty do systému Společnosti národů, a ve spojeneckých státech centrálních mocností – v Bulharsku a v Turecku spolu s Albánií. Všimá si v první řadě právních dokumentů vztahujících se k menšinám.

Ve statích týkajících se období po druhé světové válce se Ortakovski naopak soustřeďuje spíše na politické záležitosti. Samozřejmě uvádí případné zařazení postavení menšin do ústavního řádu a do vnitřní legislativy. Nejobsáhlejší výklad podává o problematice postavení turecké menšiny v Bulharsku, obecně pak nejvíce pozornosti věnuje makedonským menšinám v okolních balkánských státech. Postupně popisuje situaci v Bulharsku, v Řecku, v Albánii, v Rumunsku, v bývalé Jugoslávii (do roku 1991) a v samostatné Makedonii.

Tato podkapitola patří k nejslabším. S vervou, s jakou Ortakovski popisuje asimilační přístup sousedů k makedonským menšinám, kontrastuje jeho snaha vylíčit albánsko-makedonské vztahy v Makedonii téměř jako idylické. Makedonští Albánci mají podle jeho názoru vysoký stupeň menšinových práv (rozuměj: zcela postačující) a politiku makedonského státu popisuje jako všeobecně vstřícnou. V této souvislosti není na škodu připomenout, že vydání publikace finančně podpořilo Ministerstvo vědy a Ministerstvo kultury Makedonie, takže pokud budeme knihu považovat za určitou politickou propagaci mladé makedonské republiky, jistě nebudeme příliš vzdáleni od pravdy.

Ani Ortakovski se tedy nevyhnul subjektivní politizaci daného problému, což je většinou vlastní nemalé části domácích (tj. balkánských) autorů. Ať už jde o historiky, sociology, po-

litology, etnology či další, věda se často stává nástrojem politiky. Je-li totiž objektem zkoumání národ, či – přesněji řečeno – vlastní národ, téma je nevyhnutelně spojeno i s národním státem. Balkánské národní státy vznikaly a sílily v konfliktech, v nich si utvrdily svou novodobou identitu a na sousední národy hleděly optikou těchto konfliktů.

Nevyhnutelnou součástí vzájemných konfliktů byly také národnostní menšiny. Státy se ve většině případů na jednu stranu snažily vnitřně homogenizovat, a tudíž vytlačit na okraj, asimilovat nebo vyhnat „cizí“ menšiny ze svého teritoria, na druhou stranu se snažily rozšířit svá území o oblasti obývané „vlastními“ menšinami. Zjednodušeně řečeno, existence menšin – diaspor –, které se nacházely vně hranic národního státu, byla skutečně či domněle ohrožována, zatímco národnostní menšiny zahrnuté do národních států představovaly domnělé či skutečné ohrožení jeho vnitřní stability. Politiku balkánských států vůči menšinám až příliš často charakterizoval přehnaný zájem o vlastní menšiny v zahraničí a bagatelizace problémů menšin na svém území. Nepřímým argumentem při této bagatelizaci bylo obviňování sousedů ze špatného zacházení s vlastními menšinami. Běžnou prezentací vlastních dějin pro domácí i zahraniční publikum je jejich interpretace jako neustálého národního ohrožení, jako dějin obětí.

Připočteme-li k tomu, že klasická německá a ruská historie a etnografie (které jsou prvotním základem dnešních společenských věd v balkánských zemích) sem byly importovány již jako politické nástroje vytvářející ospravedlnění pro politické, „národní“ zájmy, můžeme si domyslet, nakolik jsou společenské vědy na Balkáně dodnes zatíženy traumatizujícím dědictvím. Toto dědictví je znát i na Ortakovského zájmu o trojí dělení Makedonie v letech 1912–1913, o postavení makedonských menšin v Řecku, v Bulharsku, v Albánii a v Srbsku a na jeho současném mlčení o skutečných problémech postavení albánské menšiny v Makedonii, kterou vnímá jako ohrožení makedonského národního státu. A to bohužel přesto, že z ostatního textu jasně vyplývá, že si mechanismus, jímž se řídilo postavení národnostních menšin na Balkáně a jehož dozvuků jsme dodnes svědky, uvědomuje a správně ho chápe.

O tom svědčí mj. autorova typologie státních politik v Albánii, v Bulharsku, v Rumunsku a v Řecku, uplatňovaných vůči menšinám v současnosti, přiřazená na konec knihy pod výstižným názvem *Opatření proti menšinám v balkánských zemích*. I když srovnání současného postavení národnostních menšin v jednotlivých balkánských státech má menší vypovídací hodnotu než jiné části knihy kromě jiného díky určité nevyváženosti a již uvedenému zkrácení makedonské otázky, tato typologie otvírá stručný, avšak přehledný a podložený pohled na chování národního státu, stále usilujícího o vnitřní homogenizaci. Autor zde uvádí čtyři skupiny opatření, které s jistou licencí můžeme považovat za žebříček uspořádaný od nejpádňějších opatření k nejméně drastickým.

Na prvním místě stojí „systematické a násilné přesídlování“, tedy jinými slovy řečeno, eliminace národnostní menšiny. Na druhém místě jsou „změny jmen příslušníků národnostní menšiny a míst jejich bydlišť v podstatné míře“, tedy v zásadě asimilace. Částečnou asimilací můžeme rozumět „drastická opatření proti náboženství a náboženským zvyklostem“. Na posledním místě pak autor uvádí nátlak v oblasti vzdělávání a kultury, který je příčinou nerovnoprávného postavení menšin ve státě. Zvláště podrobně si všímá případu Řecka, nejstaršího z novodobých balkánských států, který se vyznačuje asi nejpropracovanějším sepětím národní ideologie a státní menšinové politiky. Naopak schází Makedonie, ze států v knize zpracovaných nejmladší a k menšinám na svém území přístupující nejvstřícněji. Přitom příklady, jak k obraně vlastních práv přistupují menšinové politické reprezentace, a shrnutí možných menšinových práv vytvářejí solidní obrázek o zpracovávané problematice.

Knihu uzavírá výčet otevřených otázek, které jsou podle autorova názoru s problematikou menšin na Balkáně aktuálně spojeny. Výchozím bodem pro jeho uvažování je Daytonská mírová dohoda pro Bosnu a Hercegovinu (BaH). Zcela pochopitelně se proto zmiňuje o Bosně a Hercegovině a o Chorvatsku, které do předchozích výkladů zahrnul jen

velmi okrajově, a až zde se dostává k zásadnímu problému, jemuž se v knize vlastně vyhýbal. Na Balkáně v posledních letech došlo k ozbrojeným konfliktům, které byly do značné míry motivovány stejně, tj. jako konflikty historické, tedy snahou (ze strany Chorvatů, Srbů, Bosňáků a Albánců) o vytvoření národního státu, zahrnujícího co největší počet příslušníků vlastního národa, doprovázenou – jak je popsáno výše – nedůvěrou, vedoucí k vyhánění „cizorodých“ menšin z vlastního území.

Ortakovski tak upozorňuje na to, že fenomén menšin jako katalyzátoru konfliktů mezi balkánskými státy a národy dosud nezmizel. Vzhledem k tomu, jak jsou prostřednictvím menšin balkánské státy navzájem provázány, jsou autorovy otevřené otázky spojeny nejen s Bosnou a Hercegovinou, s Chorvatskem, s Albánií a s Kosovem, ale i s Řeckem, s Makedonií, s Bulharskem a s Rumunskem (a tím i s Maďarskem). K tomu je třeba dodat, že v tomto případě nevynechává ani variantu pokusu o realizaci velkomakedonské myšlenky. Bohužel, Ortakovski vyjmenovává pouze otázky, nesnaží se předkládat možné varianty odpovědi. Pokud by si chtěl čtenář v tomto směru doplnit obrázek, lze mu doporučit publikaci Carnegieho nadace pro mezinárodní mír, vydanou v roce 1996 (tedy před vypuknutím ozbrojeného konfliktu v Kosovu), která si rovněž za výchozí bod bere Daytonskou mírovou dohodu. Není ostatně na škodu přečíst si i předchozí zprávu Carnegieho nadace o balkánských válkách v letech 1912–1913, a tak se přesvědčit o kontinuitě fenoménu menšin v novodobé historii Balkánu.³

Celkové vyznění recenzované knihy vypovídá o tom, jak lze podle autorova názoru ozbrojeným konfliktům „o menšiny“ zabránit, tedy vstřícným přístupem k menšinám, a to především v oblasti vzdělávání a kultury, v užívání menšinového jazyka jako úředního, snahou politické reprezentace většinového národa integrovat politické zastoupení menšin a snahou o adekvátní zastoupení příslušníků menšin ve státní správě atd. Ortakovski se to snaží ne zcela přesvědčivě doložit především na příkladu Makedonie, což by však nemělo čtenáře vést ke zpochybnění vlastní myšlenky. I přes výše uvedené nedostatky publikace *Minorities in the Balkans* poskytuje dobrý přehled postavení menšin v posledních sto letech, ukazuje na hrozbu, jakou v sobě skrývají snahy o naplnění napohled romantického cíle národního sjednocení, i na cestu, jakou je potřeba vykročit ze začarovaného kruhu – uznáním menšin za státotvorný prvek a tím, že nikoli mateřský, nýbrž domovský stát přezve jejich ochranu.

Filip Tesař

¹ Viz Ортаковски, Владимир: Меѓународната положба на малцинствата. Скопје, 1996.

² Viz Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka. Praha: Ivo Železný, 1994.

³ Viz Unfinished Peace. Report of the International Commission on the Balkans. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996. The Other Balkan Wars. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1996.